

Editorial

První číslo 15. ročníku časopisu *Orbis scholae* přináší čtyři studie a dva kratší texty. Dovolte mi, abych úvodník začal tentokrát právě od sdělení, které umístíme podle ustáleného zvyku až na konec časopisu – je jím rozloučení s prof. Janem Průchou. Byl zakládajícím ředitelem výzkumného pracoviště na Pedagogické fakultě UK, přímého předchůdce současného Ústavu výzkumu a rozvoje vzdělávání, kde působí redakce našeho časopisu *Orbis scholae*, na jehož přípravě se také podílel jako člen redakční rady po celou dobu jeho dosavadní existence. Svými publikacemi a vystoupeními ovlivnil některé kolegy ze současné střední a mladší generace českých pedagogů natolik, že se rozhodli pro profesní dráhu výzkumníka (aspoň tak to od nich slyším) a dnes už jsou rovněž našimi kmenovými autory a spolupracovníky.

Vedle nekrologu profesora Průchy od jeho dlouholeté kolegyně Elišky Walterové náhoda zařadila recenzi Petra Knechta na knihu autorů Lukáše Fásory a Jiřího Hanuše o akademické kultuře, jíž se nyní míní kultura vysokoškolských pracovišť. Nabízí se otázka, zda by na současné univerzitě, jak je v recenzované knize popisována, vůbec mohla vyrůst podobná osobnost širokého rozhledu, uznávaná hned ve dvou oborech (nejen v pedagogice, ale i v (psycho)lingvistice). Jak ukazuje i náš nekrolog, Jan Průcha sice na pražské pedagogické fakultě zanechal trvalou stopu, předtím ale dlouhodobě působil v tehdejší Československé akademii věd (ČSAV), v dnes již neexistujícím Pedagogickém ústavu Jana Ámose Komenského (PÚJAK). Komplexnější zhodnocení práce tohoto ústavu nám stále chybí, ostatně stejně jako ucelený pohled na celou pedagogickou vědu v předlistopadových dobách. Sám jsem ještě „starou“ akademii věd zažil (byť je trochu ošidné srovnávat PÚJAKu s mojí zkušeností z přírodovědně zaměřeného pracoviště, navíc v době tání na konci osmdesátých let minulého století). Na pracovištích ČSAV panovala některá bizarní pravidla, jako byly hodiny „píchačky“, jejichž karty museli vyplňovat stejně tak stejně laboranti jako špičkové vědecké osobnosti. Někteří zaměstnanci akademických ústavů tak sice přicházeli na pracoviště již v šest ráno, ovšem fakticky nedělali celý den nic, neboť v akademii neexistovaly systémové mechanismy zajišťující efektivitu týmů či organizací. Bariérami – pokud pomínu deformovanou personální neboli kádrovou politiku – byla také nemožnost přímého kontaktu se západními pracovišti a odborníky (platilo to zejména pro nestraníky) a chronický nedostatek devizových prostředků na nákup moderních experimentálních zařízení. Na druhou stranu nebyl pracovník akademie věd, který se

6 v rámci ideologických a praktických limitů chtěl a dokázal věnovat bádání a výzkumu, prakticky ničím rušen a mohl soustředěně vědecky pracovat.¹ Jako výzkumník jsem v té době nevěděl ani nepotřeboval cokoli vědět o projektech, grantech, metrikách... a veškerý čas jsem mohl trávit v laboratoři a knihovně.²

Jan Průcha zjevně patřil k těm vědcům, kteří dokázali překonat dobové limity a využít pozitiva akademického pracoviště. Vykonal tak obrovské množství práce a při tom si uchoval osobní a odbornou integritu. Opakovaně se mi stávalo, že jsem při zkoumání nějakého pro mě nového problému našel publikaci nebo závěrečnou zprávu, kterou Jan Průcha o stejném tématu zpracoval již před čtvrt stoletím. Přitom šlo o otázky, které jsou dodnes aktuální – namátkou se jednalo o reformu kurikula mateřského jazyka, práci s administrativními daty (výzkum třídních knih), scientometrii...

Lidé z akademie často byli úplně a záměrně izolováni od běžného vysokoškolského provozu, ale zároveň mohla v akademických ústavech fungovat takřka ideální humboldtovská jednota vědy a vědecké přípravy. Když v akademii působil doktorand (v tehdejší terminologii aspirant, někdy stážista), stal se přirozeně členem výzkumného týmu školitele, a – pokud příslušný tým byl kvalitní – měl šanci dobře se vyučit vědecké práci. Do určité míry se to týkalo již diplomantů, kteří měli vedoucího práce z akademie.

Tím se znovu vracím k recenzované knize o vysokoškolském prostředí a k otázce, nakolik mohly vyrůst vědecké osobnosti na (předlistopadových) pedagogických fakultách. V české odborné literatuře probíhá kritická diskuse, jak vlastně vypadala věda na vysokých školách v době socialismu a nakolik důsledně se u nás uplatnil sovětský model soustředění výzkumu na pracoviště akademie a tím jeho oddělení od pregraduální výuky. Jedno je jisté – vysoké školy, fakulty a katedry byly velmi rozmanité, a to kvantitativně i kvalitativně, a tomu odpovídaly i rozdílné podmínky pro vědeckou práci i možnost studentů zapojit se do ní. Specifická situace pedagogických fakult, navíc tehdy extrémně podvázaných kádrovými kritérii na vyučující i studenty, by vyžadovala ještě další analýzy. Nejde jen o historickou otázku, protože kritika jak vědecké produkce, tak vzdělávací činnosti současných pedagogických fakult v posledních letech prakticky neustává a potřebovali bychom vědět, jakou roli v tom hraje jejich předchozí vývoj. Bylo by nespravedlivé říct, že v prostředí pedagogických fakult, nebo obecněji fakult připravujících učitele, v druhé polovině minulého století nepůsobily či nedozrály významné vědecké osobnosti. Stejně tak by bylo potřeba připomenout rezortní vývojová pracoviště nebo poradenská a zdravotnická zařízení, kde se rovněž zabývali problémy školství a vzdělávání. Dnes ostatně i ústavy současné Akademie věd ČR vypadají jinak než před čtyřmi dekádami; změnila se celá věda. Na důkladnější analýzu institucionálních podmínek dřívějšího a dnešního pedagogického výzkumu zde není ovšem prostor, proto jsem se omezil na připomenutí jediné, dnes trochu přehlížené, instituce. Stručně řečeno, díky za

¹ Přírodovědci pocítovali více limity materiální, společenskovední pracoviště pak zásahy vedené ideologií.

² Pominu rituál „výrobní porady“ neboli schůze jednou týdně.

Jana Průchu, který nové generaci vědců nabídl výsledky svého dlouholetého působení na půdě PÚJAKu a později i v roli badatele na volné noze. Tím, že poměrně brzy z oficiálních struktur poodstoupil, vytvořil současně prostor, aby mladší výzkumníci mohli dále rozvíjet obor po svém. Jak tento prostor využíváme? Jaký obraz českých věd o vzdělávání konkrétně nabízejí čtyři stati v tomto čísle?

Obě teoretické studie se dotýkají výzev, jež stojí před současným českým školstvím, i když každá z nich se zabývá velmi odlišnou rovinou vzdělávání. Práce týmu plzeňských a brněnských autorů vedeného Janem Slavíkem je dalším krokem v jejich soustavném budování tzv. transdidaktiky. Toto úsilí je velmi důležité, neboť bez dobré teorie vzdělávacích obsahů nemohou dobře dopadnout například současné snahy o modernizaci rámcových kurikul. Autoři založili svůj text na filozofických koncepcích – Fishermanově a Kvaszově. To je poměrně zásadní rozhodnutí, neboť východiskem didaktického myšlení v posledních dekadách byla spíše psychologie či sociologie. Speciálně k napsání tohoto článku je motivovala údajná nedostatečnost (kognitivní) psychologie, jež nebere dostatečný ohled na specifika disciplín. Cílem autorů je, zjednodušeně řečeno, vyložit vztah mezi Kvaszovou koncepcí instrumentálního realismu, Fishermanovým konceptem aktivního obsahu a jejich vlastní transdidaktikou. Sami podotýkají, že článek „některé již dříve elaborované poznatky zde předkládá znovu v aktuálním kontextu“. Pro pedagogiku jako sociální vědu je typické, že se rozvíjí spíše horizontálně, tedy že vznikají nové teorie vedle sebe, kohabituji, nebo si vzájemně konkurují. Budeme se zájmem sledovat, jak se bude transdidaktice v soutěži dařit a jak se osvědčí recyklace myšlenky memů, která zatím spíše nenaplnila očekávání, která do ní byla kolem přelomu tisíciletí vkládána.

Zatímco transdidaktika se zabývá především (byť ne výlučně) setkáním žáka, učitele a učiva ve výuce, studie Arnošta Veselého se dívá na národní vzdělávací systémy jako celek. Konkrétně nabízí teoretické ukotvení pro jiné populární téma současné vzdělávání politiky – tzv. střední článek vzdělávání. Fundovaně ukazuje, že tento termín ve skutečnosti zastřešuje řadu rozdílných pojetí a uspořádání, která vyjasňuje, třídí a zařazuje do kontextu. To je neobyčejně důležité. Hrozí totiž, že si při diskusích o možném (opětovném) zavedení středního článku do českého školství nebudeme vzájemně rozumět, budeme do tohoto prvku vkládat nesplnitelná očekávání, anebo se budeme snažit napodobovat v českém prostředí postupy vytržené z velmi odlišných kontextů. Podotknu jen, že určitou alternativu k různým formám středních článků budovaných na regionálním principu mohou být i horizontální sítě škol, o nichž připravujeme studii pro některé z příštích čísel časopisu.

Jednou z oblastí výzkumu, která byla profesoru Průchovi v posledních letech velmi blízká, byla nesporně předškolní edukace. Studie Evy Hejzlarové, Magdaleny Muralové a Kateřiny Konrádové přináší originální pohled na tuto úroveň vzdělávání, kterou zkoumá optikou adaptace rodiče na nástup dítěte do vzdělávací instituce. Utváření vztahu mezi zákonným zástupcem a školou a ustavování role „rodiče dítěte v mateřské škole“ jsou studovány kvalitativně analýzou deníků rodičů z období po nástupu do předškolního zařízení.

8 Jestliže zásadní význam předškolního období pro veškerou další edukaci je konstantou pedagogického výzkumu posledních desetiletí, určitou renesancí zájmu nyní opět zažívá adolescence, v neposlední řadě pod vlivem nových poznatků neurověd. Jsem proto rád, že studie Kateřiny Kubíkové, Isabelly Pavelkové a Anety Boháčové „Koncentrace kortizolu ve slinách v průběhu zátěžových situací u úzkostných a neúzkostných adolescentů“ se zaměřuje právě na toto vývojové období. Zastupuje v tomto čísle nejen kvantitativní metodologii, ale také multioborový přístup propojující fyziologii, psychologii a pedagogiku. V neposlední řadě reflektuje současnou pozornost věnovanou (duševnímu) zdraví a pohodě žáků ve škole.

Stručně řečeno, čtyři stati tohoto čísla ukazují, že naše moderní pedagogická teorie i výzkum se rozvíjejí, berou vážně problémy praxe a směřují do budoucna. Jana Průchu by to jistě těšilo. Při spolupráci s ním jsem obdivoval – kromě jiného – také to, že své projekty realizoval nejen důkladně, ale také vždy dodržoval stanovené termíny. V tomto ohledu má náš časopis stále dluh vůči čtenářům a za skluz ve vydání tohoto čísla se vám omlouvám.

Současně chci poděkovat za veškerou dosavadní práci pro časopis Janu Vyhnálkovi, jehož výzkumné, učitelské, poradenské a terapeutické zkušenosti rádi budeme využívat i nadále, byť již nebude ve výkonné redakci. Oficiálně vítáme do našeho týmu Annu Donovalovou a Petra Gala, kteří nám už nějakou dobu pomáhají s administrativou, přechodem na Open Journal Systems, s předtiskovou přípravou rukopisů i s dalšími redakčními úkoly.

Dominik Dvořák